

DWALEN IN HET ANTROPOCEEN

RENÉ TEN BOS
DWALEN IN HET
ANTROPOCEEN

Boom

© René ten Bos, Nijmegen 2017
© Boom uitgevers Amsterdam 2017

Derde oplage 2017

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden veelevoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912. Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten, postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.stichting-pro.nl).

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

Verzorging omslag en binnenwerk: Marry van Baar

Omslagillustratie: 500px / Artem Korenuk

Foto auteur: © Corbino

ISBN 978 90 2440 485 8

NUR 730

www.boomfilosofie.nl

www.boomuitgeversamsterdam.nl

INHOUD

Hoofdstuk 1 De zone 9

Hoofdstuk 2 Diepe tijd 23

Hoofdstuk 3 Angst bezweren 33

Hoofdstuk 4 Pliocene wanhoop 43

Hoofdstuk 5 De wolk 85

Opmerkingen en aantekeningen 165

Literatuur 181

Namenregister 187

Dankwoord 191

Voor Julia en Boris

‘Die Welt ist ein großer Viehstall, der nicht so leicht wie der des Augias gereinigt werden kann, weil, während gefegt wird, die Ochsen drin bleiben und immer neuen Mist anhäufen.’

Heinrich Heine

Hoofdstuk 1

DE ZONE

1

Wie mijn vader zaliger vroeg of hij van plan was om de komende zomer op vakantie te gaan, kreeg steevast het antwoord dat hij naar Beckum ging. Pak de atlas en kijk ergens ten zuiden van de Twentse stad Hengelo. Je ziet dan, ongeveer halverwege richting Haaksbergen, een gehucht met die naam liggen. Beckum is een kerkdorp met ongeveer duizend inwoners en het hoort officieel bij de gemeente Hengelo. Kerkdorp en stad liggen ongeveer vijf kilometer uit elkaar. Voor mijn vader was Beckum de grens van de wereld. Verder hoefde hij niet. Hij had en wilde ook geen rijbewijs. Zijn wereld was op de fiets bereikbaar.

Op een paar uitzonderingen na is hij nooit naar het buitenland geweest. De belangrijkste uitzondering was een vierdaagse busreis naar Parijs met de collega's van de Koninklijke Nederlandse Katoen Spinnnerij, destijds gevestigd aan de Lansinkweg in Hengelo. Hun vrouwen mochten ook mee. Het moet ergens eind jaren zestig zijn geweest. Ik was zelf niet veel ouder dan tien jaar. Mijn broer, mijn twee zussen en ik hadden de vier dagen dat pa en ma weg waren een oppas. Toen mijn vader terug was, wist hij over Parijs niets meer te vertellen dan dat hij ergens in die grote stad een naakte vrouw midden op straat had gezien en dat hij de wijn niet om te drinken vond. Parijs... hij leek er beduusd van.

Beckum was hem ver genoeg. Het gebied dat grofweg begrensd werd door dit kerkdorp en door Boekelo, Enschede en Hengelo, werd in die tijd, volgens mijn vader althans, Tweekelo genoemd. Dit gebied was zijn universum. Veel meer dan vijftien of twintig vierkante kilometer zal het niet geweest zijn. Als hij vanuit Zuid-Hengelo, waar we

in die tijd woonden, met zijn onafscheidelijke Duitse herders het Twentekanaal over fietste, dan kwam je vanzelf in Twekkelo. Je moest dan wel eerst een smalle, maar smerige industriële zone door. Aan het Twentekanaal, dat langs de zuidkant van de stad liep, lagen de vestigingen van grote bedrijven als Holland Signaal, Stork Chemie en AKZO Zout. Dat laatste bedrijf heette toen nog anders, maar ik kan me niet meer precies herinneren wat de naam was.

Het waren geen frisse ondernemingen. Iedereen wist dat. Ik herinner me voetbalwedstrijden tegen managers en militairen uit Chili, Argentinië en Iran, in die tijd geen voorbeelden van fijne landen. Wapenhandel met vertegenwoordigers van deze landen konden de inwoners van Hengelo echter prima billijken. Geld is geld, werkgelegenheid is werkgelegenheid. Goedpraten werd wel moeilijker wanneer er bij zuiden- of zuidwestenwind chloorwolken de woonwijken van Hengelo in dreven, waardoor de Kaapse viooltjes en geraniums in de tuin van mijn moeder en in die van alle buurvrouwen het loodje legden. Ik weet niet eens zeker of het chloorwolken waren, maar een zoetzure stank legde zich vaak als een deken neer over de rijtjeshuizen en flats in het zuiden van de stad. Regelmatig kwamen wetenschappers in dienst van de industrie op bijeenkomsten de buurvrouwen uitleggen dat de dood van de bloemen niet door de vieze luchten veroorzaakt kon zijn. Ik weet nog goed hoe deze mannen eruitzagen. Vaak hadden ze witte jassen aan. De witte jas stond in die tijd voor onaantastbare expertise. Om die expertise kracht bij te zetten werd met naamkaartjes duidelijk gemaakt dat de geleerde heer, nooit een vrouw, ook een belangrijke functie vervulde bij de nabijgelegen Technische Hogeschool, de voorloper van wat we nu kennen als de TU Twente. Waarom mijn vader, net als alle andere niet-geleerde mannen uit de buurt, nooit naar die bijeenkomsten ging, was mij destijds een raadsel. Nu vermoed ik dat ze wel wisten dat ze beduveld werden door die wetenschappers in witte jassen met naamkaartjes.

Het Twentekanaal zelf was jarenlang hopeloos vervuild. Als kind speelde ik er vaak langs de oevers en regelmatig zag je in grote, bruinrode waterwolken scholen dode voorns of karpers voorbijdrijven. Soms zag je tussen die vissen ook ratten zwemmen. Ratten – ik had altijd het gevoel dat zij het wel fijn vonden in het kanaal. Wij, mensen, kregen een zwembod. In het zuidoosten was in het kanaal een

zwembad aangelegd. Ik meen dat het De Zwaaiikom heette. Op een gegeven ogenblik werd De Zwaaiikom gesloten. Op het belendende grasveld legde men vervolgens het zogenaamde Kristalbad aan: een blauw geschilderde betonnen bak met chloorwater, dat weliswaar wat prikte in de ogen, maar in ieder geval niet tot ernstige huidandoeningen leidde. Het kanaal was zo vies. Alles was beter dan het kanaal. Vogels die we nu weer vaker zien, zoals reigers, waren in die tijd niet in de buurt van het kanaal of zelfs in de buurt van Zuid-Hengelo te vinden. Hele gebieden in de omgeving – braakliggende weilanden met mysterieuze objecten, doodlopende spoorrails met verroeste wagons of containers en oorlogsbunkers vol met oude, rottende kleding en verfrommelde seksboekjes – mocht je in die jaren absoluut niet bezoeken. Er hingen overal waarschuwingborden met ‘gevaar’ of ‘verboden toegang’, maar men weet hoe zoiets gaat: voor velen van ons waren alle verbodsborden bij uitstek een uitnodiging om onder de hekken door te kruipen of eroverheen te klimmen.

2

We waren echte *stalkers* – en hiermee bedoel ik niet mensen die anderen op een hinderlijke manier achtervolgen, maar mensen die verboden zones in durven te gaan. Niet dat ik het woord ‘stalker’ toen al gebruikte om onze ontoelaatbare activiteiten te beschrijven. Pas jaren later, in 1979 om precies te zijn, ik was bijna twintig, leerde ik het Russische woord ‘сталкер’ kennen. Een cineast met de naam Andrej Tarkovski had net een film met die titel gemaakt. Tarkovski vertelt een verhaal waarin twee mensen, een schrijver en een professor, door een derde persoon, de stalker dus, een verboden zone worden ingeleid. In die zone weet eigenlijk niemand precies de weg, of kan die weten, omdat ze voortdurend, op allerlei hoogst onvoorspelbare manieren, verandert. Het is een plek die mensen geen rust geeft, een plek waar je je dus nooit thuis kunt voelen, omdat ze zich niet laat kennen of doorgronden. Het lijkt om een gebied te gaan dat autonoom handelt, denkt en leeft en dat tegelijkertijd steeds reageert op wie je bent en op alles wat je doet. Toch zijn er mensen die je er, op voorwaarde dat je je gezondheid op het spel wil zetten, rond willen leiden. Deze mensen zijn dus stalkers. Ze spelen een belangrijke rol in dit boek.

Sommigen hebben in de zone van Tarkovski een metafoor gezien voor het onderbewustzijn, die ondoorgroendelijke oceaan van het verlangen. Anderen wezen erop dat er door de ecologische catastrofe die de Sovjet-Unie was, inderdaad tal van verboden zones ontstonden. Het ging om plekken waar menselijke activiteiten zo uit de hand waren gelopen dat er een soort antinatuur ontstond, die niet langer onder controle van de overheid was. De enige vorm van bewaking die nog mogelijk werd geacht, bestond in het hermetisch afgrendelen van het gevaar. Daarbinnen, achter de afrastering, voorbij het prikkeldraad en de talloze verbods- en waarschuwingsborden, konden dood en leven hun onbedaarlijke gang gaan. Maar juist de afwezigheid van macht en controle in de zone genereerde, in weerwil van of misschien ook dankzij al het gevaar, een mateloze fascinatie. Een door de maatschappelijke of industriële orde gecreëerde anarchie is voor sommige waaghalzen nu eenmaal niet te versmaden.

Tarkovski nam zijn film op in de buurt van twee verlaten waterkrachtcentrales niet ver van Tallinn, de hoofdstad van Estland. In de film zien we schuimlandschappen, industriële ruïnes, staalplaten. Ik herinner me ook geld in de vorm van munten, die onbruikbaar in ondiep water liggen, alsof de zone ons duidelijk wil maken dat dit een gebied voorbij nut en winst is. Overal is water. Het regent, sijpelt en druppelt voortdurend in die zone. Er is ook een overdaad aan plantengroei, iets waardoor de zone een onverwachte, griezelige schoonheid krijgt. Het gaat om een plek van leven en dood, waarbij beide elkaar niet uitsluiten, maar eigenlijk in elkaar overlopen. Het gaat dus om een leven dat ons net zo veel angst inboezemt als de dood, een leven waarvan we ons afvragen of het nog wel gekoesterd kan worden, omdat het immers een giftig leven lijkt, een leven dat vooral daar ontstaat waar geen leven mogelijk lijkt, een leven dat net zo bedreigend is als een parasiet of een virus. Naar verluidt zijn veel mensen die betrokken waren bij het maken van de film, inclusief de regisseur, die een jaar of zeven daarna op 54-jarige leeftijd aan kanker overleed, later allemaal doodziek geworden.

Toen ik ongeveer tien jaar na mijn avonturen in de nabijheid van het Twentekanaal *Stalker* zag, was mijn eerste gedachte dat die film een wereld beschreef die mij helemaal niet onbekend voorkwam. Integendeel zelfs, deze wereld kwam overeen met de wereld die ik kende van

mijn escapades in Zuid-Hengelo. De films van Tarkovski weten wat vertrouwd is vreemd te maken en wat vreemd is vertrouwd. Mijn conclusie was snel getrokken: het Estse Tallinn en het Twentse Hengelo waren één pot nat. Beide steden zijn onderdeel van een en dezelfde wereldwijde toxische fluiditeit.

3

Ik herinner me ook dat de zogenoemde Berflobeek als afwatering van het Twentekanaal een plek was achter hekken en muurtjes, eveneens een plek dus waar je niet mocht komen, ook al stroomde de beek dwars door de stad. Het stonk er altijd, het wemelde van het ongedierte en overal lag afval. Natuurlijk vond ik dat de industrie hier schuld aan had, maar ook de inwoners van de stad zelf waren nooit te beroerd om hun rotzooi over de afasteringen in de beek te dumpen: matrassen, commodes, oude fietsen, voedselresten, plastic flessen, speelgoed, afvalhout, zelfs hele motorblokken van kapotte auto's. Uiteindelijk vermengde de troep zich tot een zwarte, ondraaglijk stinkende derrie, waaruit bij heldere nachten en volle maan allerlei mysterieuze kleurschakeringen opstegen die, net als in *Stalker*, een geheel eigen leven suggereerden. Overdag kwam ik tijdens de zomer in ieder geval niet bij die beek: je moest je een weg slaan door een wolk van insecten en ik vond dat destijds nog viezer dan de beek zelf. Mensensmurrie went. De smurrie van het andere went nooit.

Tegenwoordig is de Berflobeek netjes getemd. Het stroompje is een stuk schoner geworden en bepaalde stukken gaan nu ook onder de straten door. We kunnen het ons nu nog maar moeilijk voorstellen, maar ongeveer vijftig jaar geleden waren er bloedserieuze discussies in mijn geboortestad over de vraag of de beek eigenlijk wel opgeruimd diende te worden. Wat nu ondraaglijk gevonden wordt – viezigheid, stank, ongedierte – was toen nog niet ondraaglijk, maar misschien gewoon de prijs die voor de welvaart betaald moest worden. Bovendien woonden vooral de mensen die het voor het zeggen hadden, niet in de buurt van de beek. Ze trokken zich niets van de rotzooi aan, omdat ze zich er niets van aan hóéfdén te trekken. Ze hadden er immers geen last van. De rotzooi kronkelde nooit naar de tuinen die ver van de beek verwijderd waren.

Mijn vader, een echte Berflo-Esser, geboren aan de Berfloweg en het grootste deel van zijn leven aan of in de buurt van die straat woonachtig geweest, voelde zich, anders dan ik, nooit aangetrokken tot de verkleurde kanalen en zwarte beken in zijn woonomgeving. Hij vervloekte de industrie, zeker nadat hij in 1977 werkloos was geworden, en vluchtte iedere dag weer met zijn honden naar zijn miniatuuruniversum aan de andere kant van het kanaal. Maar daar, in Tweekelo, verdween alle kosmopolitische beduusdheid. Alsof hij niet alleen de schepper van, maar ook een reiziger in zijn eigen private diorama was, wist hij werkelijk alles van dat miniatuuruniversum.

Ik ben als kind en later ook als puber veel met hem naar dat mooie Tweekelo geweest – in het gebied waar wegen en weggetjes namen hadden als De Grote Veldweg, de Rougoorweg en de Tienbunderweg. Ik ben die namen nooit meer kwijtgeraakt. Je overbrugde de industriezone letterlijk – over het kanaal waren drie bruggen, die de inwoners van de stad in staat stelden, als het ware bij toverslag, een heel andere omgeving binnen te trekken. Een buitengewoon kwetsbare omgeving ook, dat was iedereen die erin ging meteen duidelijk. Tweekelo heeft het in de loop der jaren onder meer vanwege die industrie, maar ook vanwege de oprukkende moderne tijd, zwaar te verduren gehad. Er werd bijvoorbeeld een grote snelweg aangelegd, die de stad Enschede met de rest van de wereld moest verbinden, maar tegelijkertijd ook Boekelo en Beckum van hun natuurlijke banden met Tweekelo beroofde. Later kwam er een grote vuilstort en leidde de jarenlange zoutwinning in het gebied door AKZO tot ernstige bodemverzakking. Ooit, miljoenen jaren geleden, was er daar waar nu het Twentse land is, een onmetelijke zee, die ondergrondse zoutophopingen heeft achtergelaten. Hoewel we allemaal potjes natriumchloride in de keukenkast hadden staan en AKZO dus mooie winsten behaalde, weigerde het bedrijf verantwoordelijkheid te nemen voor de bodemverzakking. Achteraf bleek die verzakking een vloek en een zegen tegelijk, want ze maakte verdere bebouwing of industrialisering van het gebied duur, zo niet onmogelijk.

Ik weet het niet precies. Ik woon allang niet meer in Hengelo, maar die paar keer per jaar dat ik met mijn auto door de streek rijd, meestal om een wedstrijd van FC Twente te bezoeken, krijg ik toch het beklemmende gevoel dat geld en hebzucht nog steeds dit gebied bin-

nendringen. Waar je ook kijkt, bijna steeds zie je de lelijkheid van het bedrijfsleven opdoemen. Er rest van de oude marke, zoals het gebied ooit genoemd werd, niet meer dan een kleine drie bij drie kilometer.

Van mijn vader is vooral zijn zwijgzaamheid me bijgebleven. Ik geloof niet dat hij veel nadacht over zijn universum. Als dat al zo was, dan zei hij er nooit wat over. Het enige wat ik van hem meekreeg, was dat ik het ‘gespuis’ dat in de directiekamers zat, nooit moest vertrouwen. Uit zulk hout was hij als textielarbeider nu eenmaal gesneden. Een socialist maakte zich destijds drukker om de sociale verhoudingen dan om de milieuproblematiek. Maar hij liet zijn kinderen altijd graag zien wat er aan de andere kant van het kanaal te beleven was. Ik had daarbij het gevoel dat niets hem ontging, dat hij iedere boer, ieder dier en iedere plant of boom met naam en toenaam kende. Ook als we van het pad af gingen, om bijvoorbeeld een bos in te wandelen, wist hij overal de weg. Mijn vader was geen stalker, want hij ging nooit een verboden zone in en hij klom geen hekken over. Uiteindelijk vond hij het zelfs niet nodig om het gespuis verantwoordelijk te stellen voor de onmiskerbare teloorgang van zijn gebied. Hij genoot ervan zolang het nog bestond en hij wist donders goed dat het, net als al het andere, gedoemd was te verdwijnen.

Ooit, bij de onverharde Tienbunderweg, wees hij naar een landschap dat onder vers gevallen sneeuw lag. In de verte, tegen de bosrand van wat we toen het Kwinkelerbos noemden, zag hij een hermelijn. De zomervacht was nog niet helemaal verdwenen, want je kon nog wat bruine vlekken zien. Het kleine dier zat achter een konijn aan, een dier dat misschien wel tien keer zo groot was. Mijn vader was diep onder de indruk. Marterachtigen waren volgens hem bewonderenswaardige vechtmachines: eerst putten ze hun prooi in een dolle jacht uit, ook al was die vele malen groter, en daarna beten ze zich met hun vlijmscherpe tanden in de nek van het dier vast, totdat het slachtoffer het loodje legde.

‘Nekbijters’, noemde hij ze altijd.

Op de plaats van datzelfde weiland waar ik de nekbijter in actie zag, razen nu auto’s van en naar Enschede.

Misschien vragen de lezers zich af waarom ik deze persoonlijke bespiegelingen over mijn vader en zijn universum met hen deel. Ik kan hierover kort zijn: wat in Tweekelo gebeurt, gebeurt overal. Zoals de mensen dat gebied uit mijn jeugd niet ongemoeid konden laten en er steeds meer een wat droefgeestig eiland van maakten, zo laten ze op deze planeet niets ongemoeid. Over die bemoeienis, wat ze voorstelt en wat ze is, gaat dit boek. Over niets meer en over niets minder.

Daarmee kies ik in dit kleine boek een behoorlijk groot en pretentieuus thema. Maar klein en groot horen hier bij elkaar. Net als objectief en persoonlijk, dood en leven, natuur en cultuur of goed en kwaad. De grote thema's in dit boek kom je in het kleine Tweekelo tegen, als het ware bij iedereen om de hoek. Die grote thema's raken iedereen persoonlijk, maar ze staan ook in het centrum van de wetenschappelijke belangstelling. Ze maken de gedachte aan de onthechte, objectieve wetenschapper in witte jas met badge ondraaglijk, evenzeer als de gedachte dat natuur en cultuur streng van elkaar gescheiden rijken zijn. Ze maken ook de gedachte onverdraaglijk dat verantwoordelijkheid toewijzen een eenvoudige zaak is. Met morele discussies schieten we niets op. De thema's in dit boek zijn zo groot dat ze onze morele drijfveren hopeloos in de war brengen.

Dit boek gaat ook over de manier waarop we de wereld om ons heen kennen. Het gaat over hoe en vooral óf we de weg weten te vinden in die wereld. In zijn miniatuuruniversum wist mijn vader precies waar hij moest zijn en waar hij heen ging. De meesten van ons leven, anders dan hij, in een veel grotere wereld. Zeker, maar bedenk ook dat dit niet zoveel zegt. Ik ben de hele planeet rondgevoegen, heb de koralen van het Great Barrier Reef gezien, heb de Amazone bezocht, ben hoog in de Himalaya geweest en grote stukken van dit boek heb ik in de Trans-Siberië Express geschreven – en toch heb ik nooit het gevoel gehad dat ik de wereld beter kende dan mijn vader, die uit een kleiner gebied misschien wel veel meer wist te halen dan ik uit een veel groter gebied. Denk je eens in: ik zit vast op een lijn door de eindeloze taiga. Links kijk ik naar het eindeloze noorden en rechts, via het gangpad, naar het eindeloze zuiden. Niets dan gras en bomen. De lijn waarover ik rijd, is het enige houvast dat ik heb. Nog 1250 kilo-

meter naar Irkoetsk. Ik geloof niet dat mijn vader vaste lijnen had in zijn wereld. Patronen misschien, maar geen lijnen. Kilometers waren evenmin interessant voor hem. Verschillende vormen van oneindigheid botsen hier. Ik omschreef de wereld van mijn vader als een diorama, maar maakt mijn blik door het grijze raam van de trein van die taiga niet veel meer een diorama?

Een vraag die hiermee samenhangt, is of we die specifieke kennis van een kleine wereld kunnen uitvergroten tot kennis van een grotere wereld, sterker nog, van een wereld die qua tijd en ruimte misschien nog wel veel groter is dan de wereld die we nu kennen. Als je de steen achter je huis optilt – iedere entomoloog kan je dat uitleggen –, opent zich meteen een onmetelijk grote wereld. Ik geloof dat het stellen van vragen over het kleine en grote belangrijk is, omdat we langzamerhand met zijn allen niet meer weten waar we naartoe moeten of hoe we daar moeten komen. Helemaal aan het einde van dit boek geef ik in ieder geval een antwoord op de vraag waar we naartoe moeten. Ik wil het antwoord nu wel verklappen: we moeten naar Harbin, de hoofdstad van Mantsjoerije. Waaróm verklap ik nu nog niet. Maar wat ik al wel wil zeggen, is dat de reden van een pelgrimage naar Harbin voor menigeen teleurstellend zal zijn.

We weten de weg in onze grote wereld niet meer, ook al dient die wereld zich schijnbaar doorzichtig aan op onze TomTom of op Google Maps. Maar hoe meer instrumenten we hebben die ons zeggen waar we zijn, hoe minder goed we lijken te wéten waar we zijn of waar we naartoe moeten. Ik wil het dus ook hebben over de vraag waar dit gevoel van verdwaald zijn vandaan komt en wat dat gevoel betekent in een tijdperk waarin de mensheid zich als een kleine, agressieve hermelijn vastbijt in de nek van een kolossale planeet.

De vraag is ook hoe die planeet zich laat kennen. Is ze passief en onveranderlijk? Of heeft ze een eigen leven, waarop we geen enkele controle kunnen uitoefenen? Denk hier nog eens aan de zone van Tarkovski. Tegenwoordig heb je, net als bij de zone, steeds het gevoel dat de planeet iets doet waar we niet op zitten te wachten of wat we helemaal niet hebben zien aankomen. De planeet is in werkelijkheid geen anoniem konijn, dat zich als willoze prooi in zijn nek laat bijten. De planeet is een kracht, en deze kracht kan misschien vormen aannemen die ons bevattingsvermogen te boven gaan. De planeet bijt terug.

Misschien harder en genadelozer dan wij ons kunnen voorstellen.

Het grote woord moet er nu uit: dit boek gaat over het tijdperk van het zogenoemde antropoceen. Dit is het tijdperk waarin de mens en de planeet, als hermelijn en konijn, met elkaar in gevecht zijn. In filmpjes op het internet kun je zien dat de nekbijter altijd wint, want het is zo charmant dat het kleine dier het grotere dier de baas is, maar mijn vader wist me te vertellen, daar bij de Tienbunderweg, dat het konijn soms de hermelijn de baas is. Ik heb nooit kunnen achterhalen of dit klopt, maar dit heb ik ervan onthouden: verrassingen, vooral onaangename, zijn nooit uitgesloten.

Het antropoceen impliceert dat hermelijn en konijn tot elkaar veroordeeld zijn. We kunnen beide niet meer uit elkaar houden. Ze zijn een en dezelfde machine geworden. Tezamen treden ze een nieuwe zone binnen en voor die zone hebben we misschien stalkers nodig, vormen van intelligentie die, zo zal ik proberen duidelijk te maken, niet zozeer met wetenschappelijke scherpzinnigheid of intellectuele hoogdravendheid van doen hebben. Van politieke onbenulligheid of ondernemersenergie moeten we het evenmin hebben. We moeten iedereen die de neiging heeft ons een richting te wijzen, ten diepste wantrouwen. Verdwaald zijn in het antropoceen wordt een permanente conditie met een onzekere uitkomst. Dat de uitkomst hoogst onzeker is, is iets wat ik beschouw als een aspect van de pliocene wanhoop waar dit boek over gaat. Verderop zal duidelijk worden waar ik deze term vandaan heb en waarom hij ook de titel van een hoofdstuk in mijn boek is.

Het antropoceen is een zone. Je zou die zone een antropozone kunnen noemen, ware het niet dat dit misschien te veel eer is voor de mens, de *antropos*. Ik houd echter vast aan het idee van de zone en ik stel voor die op vier manieren te doorkruisen. In het hoofdstuk dat de titel 'Diepe tijd' draagt, ga ik in op de vraag wat de geologie ons eigenlijk te vertellen heeft. Waarom is dit van belang? Omdat de mensen die met de naam 'antropoceen' op de proppen kwamen, op enkele uitzonderingen na, allemaal van mening zijn dat de naam in een geologisch vocabulaire thuishoort. Eerste vreemde kronkel: de geologie wil van God noch mens weten en nu wordt ze plotsklaps geacht die mens via de achterdeur toe te laten.

In het hoofdstuk met de titel 'Angst bezweren' ga ik in op de we-

tenschappelijke praktijk van het namen geven. Dit is belangrijk, omdat er een hevige discussie wordt gevoerd over de vraag of ‘antropoceen’ of ‘Antropoceen’ (met hoofdletter) een goede naam is. Juist in de geologie is het geven van namen aan tijdperken of aan materialen iets wat de nodige discipline vereist. Omdat ‘A/antropoceen’ niet helemaal aan de eisen van de geologie voldoet, kan ik, zo zal blijken, enig begrip opbrengen voor het wantrouwen jegens de naam. Aan de andere kant is het geven van een naam ook een eerste oriëntatiebepaling in een wereld die verder van elke logica lijkt te zijn gespeend. De crisis moet en zal van een naam worden voorzien. Tweede vreemde kronkel: we kunnen eigenlijk niet bevatten wat er aan de hand is, maar naamgeving suggereert in ieder geval een bepaalde richting. De vorm komt zo boven de inhoud te staan.

In het hoofdstuk ‘Pliocene wanhoop’ bespreek ik vier wetenschapsgebieden die zich uitvoerig met het antropoceen bezighouden. De keuze voor de klimaatwetenschappen is helder. De mens is op deze planeet een oppervlaktewezen en laat zijn invloed aan die oppervlakte gelden. De klimaatwetenschappen zijn vooral geïnteresseerd in de oppervlakte. Bovendien was het een klimaatwetenschapper die de naam ‘antropoceen’ voorstelde. De keuze voor biologie en ecologie is ook helder. Deze levenswetenschappen maken ons op de meest indringende wijze duidelijk wat de omvang van de crisis is. Niet alleen zal dat blijken als ik het over extinctie heb, maar ook als ik zal spreken over de gecompliceerdheid van ecosystemen. De complexiteit is zo groot dat iedere poging tot herstel of behoud van wat verloren is gegaan, naar het rijk der fabelen moet worden verwezen. De menswetenschappen, die ik zal beschrijven als compensatiewetenschappen, omdat ze moeten vertellen wat maar moeilijk te vertellen valt, komen als derde aan bod. Zij leveren de grootste kronkel in dit boek op: wie is die *antropos* die ergens in dat antropoceen ronddoelt? Dat we niet weten wie de mens was, wie hij of zij is en wie hij of zij zal zijn, is iets wat ik met de zegswijze ‘pliocene wanhoop’ tot uitdrukking probeer te brengen. Ik geloof niet dat de naam ‘antropoceen’ alleen maar narcistisch is, iets wat keer op keer beweerd is, maar dat hij, dwars door alle ijdelheid heen, twijfel verraadt over wat de mens is. Tot slot – en hier komt de discussie over naamgeving weer volop naar voren – zijn er de geschiedwetenschappen. Wat kan een historisch perspectief ons ver-

tellen over de vraag hoe het zover is gekomen? De naam ‘antropoceen’ suggereert dat de mensheid in het algemeen verantwoordelijk is voor de crisis. Maar sceptici beweren dat sommigen meer verantwoordelijk zijn dan anderen. Ze suggereren daarom dat het antropoceen geen ‘antropoceen’ moet heten, maar bijvoorbeeld het ‘capitaloceen’. Het probleem van deze redenering is dat ze de pliocene wanhoop niet erkent. De aanhangers van de naam ‘capitaloceen’ weten doorgaans precies welk soort mensen verantwoordelijk zijn voor de crisis: de kapitalisten. Hoewel we hun kritiek ter harte moeten nemen, maakt de pliocene wanhoop ons nu juist ook duidelijk dat er een zekere ‘dieptetendens’ van de mens naar catastrofe is.

Waar het in deze drie hoofdstukken vooral over wetenschapsfilosofische discussies gaat, ook al zal niet iedere serieuze wetenschapsfilosoof me deze pretentie in dank afnemen, gaat het vierde en laatste hoofdstuk, ‘De wolk’, over de filosofie van de catastrofe. Ik zal daarin beweren dat we ons de catastrofencascade die de naam ‘antropoceen’ heeft gekregen, als een wolk moeten voorstellen. Een wolk is een fenomeen zonder scherpe randen, zonder precieze plaatsbepaling, zonder tijdsbepaling. Een wolk is niet iets wat voor ons poseert. Daarom is het leren begrijpen van wolken een van de moeilijkste zaken die we kunnen ondernemen. Tegelijkertijd is het precies wat nodig is.

Vier filosofen zijn mijn getuigen: Maurice Blanchot (omdat hij de belangrijkste denker van catastrofe is), Michel Serres (omdat hij de eerste filosoof is die begreep, lang voordat de term ‘antropoceen’ opdook, dat de mensheid een catastrofale geologische kracht is), Dany-Robert Dufour (omdat hij ons attent maakt op de psychologische catastrofe die het antropoceen mogelijkwerijs in een versnelling heeft gebracht) en Timothy Morton (omdat hij ons duidelijk maakt wat de menselijke ‘dieptetendens’ tot catastrofe precies zou kunnen betekenen, ook al gaat hij, zoals we zullen zien, misschien nog niet diep genoeg). Ik had ook andere filosofen kunnen kiezen, maar deze vier hebben van de desoriëntatie, die een belangrijk thema in mijn boek is, een hoofdthema gemaakt. Daarmee wordt ook duidelijk wat de vierde vreemde kronkel in het boek is: de bedoeling van het verdwaald zijn is niet dat je de weg weer vindt.

Het feit dat ik deze filosofen als getuigen naar voren haal, wil niet zeggen dat ik klakkeloos overneem wat ze te vertellen hebben. Ik zal